

PAŃSTWOWE MUZEUM ARCHEOLOGICZNE
w Warszawie

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE

BULLETIN ARCHÉOLOGIQUE POLONAIS

TOM (VOL.) LXV
2014

WARSZAWA 2014 VARSOVIE

**WIADOMOŚCI
ARCHEOLOGICZNE**

TOM LXV

Redaguje zespół / Editorial staff:

dr Jacek Andrzejowski (sekretarz redakcji / managing editor), dr Wojciech Brzeziński (redaktor naczelny / editor in chief),
mgr Grażyna Orlińska, mgr Radosław Prochowicz, mgr Barbara Sałacińska,
mgr Andrzej Jacek Tomaszewski, mgr Katarzyna Watemborska-Rakowska

Rada Naukowa / Scientific Advisory Board:

Przewodniczący / Chairman – prof. dr hab. **Wojciech Nowakowski** (Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego)
prof. dr **Audronė Bliujienė** (Klaipėdos universitetas), prof. dr hab. **Claus von Carnap-Bornheim** (Stiftung
Schleswig-Holsteinische Landesmuseen, Zentrum für Baltische und Skandinavische Archäologie, Schleswig),
prof. dr hab. **Zbigniew Kobyliński** (Instytut Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego),
prof. dr hab. **Jerzy Maik** (Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk),
prof. dr hab. **Dieter Quast** (Forschungsinstitut für Archäologie, Römisch-Germanisches Zentralmuseum, Mainz),
prof. dr hab. **Paweł Valde-Nowak** (Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego)

Recenzenci tomu / Peer-reviewed by:

prof. dr hab. **Aleksander Bursche**, prof. dr hab. **Andrzej Kokowski**, dr hab. prof. UMCS **Jerzy Libera**,
prof. dr hab. **Magdalena Mączyńska**, prof. dr hab. **Wojciech Nowakowski**

Tłumaczenia / Translations:

Anna Kinecka
Jacek Andrzejowski, Aleksandra Rowińska

Korekta / Proof-reading

Autorzy
Katarzyna Watemborska-Rakowska

Skład i łamanie / Layout:

JRJ

Rycina na okładce: gliniana kostka z Czerska. Rys. Lidia Kobylińska
Cover picture: cubical clay artefact from Czersk. Drawing Lidia Kobylińska

Tom wydano przy wsparciu Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego

© Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie, 2014

© Autorzy, 2014

Państwowe Muzeum Archeologiczne jest instytucją
finansowaną ze środków
Samorządu Województwa Mazowieckiego

Pełen spis zawartości „Wiadomości Archeologicznych”: <http://www.wiadomosci-archeologiczne.pl/spisy-tresci/>
List of contents of “Wiadomości Archeologiczne”: <http://www.wiadomosci-archeologiczne.pl/spisy-tresci/>

Adres redakcji / Editorial office:

Państwowe Muzeum Archeologiczne, ul. Długa 52 (Arsenał), 00-241 Warszawa
tel.: +48 (22) 5044 841, +48 (22) 5044 813; fax: +48 (22) 831 51 95;
e-mail: j.andrzejowski@wiadomosci-archeologiczne.pl

<http://www.wiadomosci-archeologiczne.pl>

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE

Tom (Vol.) LXV

SPIS TREŚCI

Contents

ROZPRAWY

- Jan Schuster, Dobór i układ darów w inhumacyjnych grobach książęcych z pierwszej połowy I tysiąclecia po Chr. w północnej i środkowej Europie 5
Arrangement and Distribution of Grave Offerings in Princely Inhumation Graves from the First Half of the First Millennium AD in Northern and Central Europe
- Adam Cieśliński, Kopce kultury wielbarskiej z Mazowsza i Podlasia a tzw. typ rostołcki – próba nowego spojrzenia na związki cmentarzysk kurhanowych z północnej i wschodniej Polski 45
Wielbark Culture Mounds in Mazowsze and Podlasie and the Rostołty Type – a New Look at the Relationship of Barrow Cemeteries of Northern and Eastern Poland

MISCELLANEA

- Jacek Andrzejowski, Zapomniane złoto – nieznane cmentarzysko kultury przeworskiej z Plebanki na Kujawach 95
Forgotten Gold – an Unknown Cemetery of Przeworsk Culture from Plebanka in the Kujawy Region
- Ilya R. Akhmedov, Vlasta E. Rodinkova, Irina A. Saprykina, The 'Belt' from Krasny Bor in the Collection of the State Historical Museum, Moscow 125
„Pas” z Krasnego Boru ze zbiorów Państwowego Muzeum Historycznego w Moskwie
- Piotr Kaczanowski, Andrzej Przychodni, Uwagi o chronologii absolutnej początków młodszej grupy wpływów rzymskich w kulturze przeworskiej 135
Some Remarks about the Absolute Chronology of the Beginning of the Younger Roman Period

MATERIAŁY

- Grzegorz Osipowicz, Michał Jankowski, Daniel Makowiecki, Piotr Weckwerth, Obozowiska mezolityczne ze stanowiska Ludowice 6, powiat wąbrzeski, siedlisko zachodnie 149
Mesolithic Camps at Ludowice 6, Wąbrzeźno County, Western Habitation
- Magdalena Natuniewicz-Sekuła, Dagmara H. Werra, Materiały krzemienne z cmentarzyska kultury wielbarskiej w Weklicach, stan. 7, pow. elbląski 197
Flint Artefacts from the Wielbark Culture Cemetery at Weklice, Site 7, Elbląg County

ODKRYCIA

Andrzej Pelis i a k, Nowe znaleziska z neolitu i początków epoki brązu z polskich Bieszczadów Wysokich (rejon Wetliny-Moczarnego)	211
Recent Neolithic and Early Bronze Age Finds from the Polish Bieszczady Wysokie – the Region Wetlina-Moczarne	
Łukasz K a r c z m a r e k, Siekierka brązowa z podniesionymi brzegami ze wschodniego Mazowsza	217
Bronze Flanged Axe from Eastern Mazowsze	
Katarzyna K o w a l s k a, Gajew, pow. kutnowski – nowe stanowisko kultury przeworskiej w dorzeczu Bzury	222
Gajew, Kutno County – a New Site of Przeworsk Culture Recorded in the Bzura Drainage Basin	
Maria K o r d o w s k a, Niepublikowane materiały z Grodziska, pow. węgrowski, ze zbiorów Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie	236
Unpublished Finds from Grodzisk, Węgrów County, from the Collections of the State Archaeological Museum in Warsaw	
Tomasz R a k o w s k i, Ślad cmentarzyska kultury przeworskiej w Chelstach nad Narwią	251
Traces of a Przeworsk Culture Cemetery at Chelsty on the Narew River	
Katarzyna W a t e m b o r s k a - R a k o w s k a, Pochówek rodzinny z cmentarzyska kultury przeworskiej w Czersku na Urzeczu	263
A Family Burial in a Przeworsk Culture Cemetery at Czersk in Urzecze	
Konstantin N. S k v o r c o v, Zniszczony pochówek z zawieszka lunulowatą z Półwyspu Sambijskiego	277
A Destroyed Burial Containing a Lunula Pendant from Sambian Peninsula	
Mirosław R u d n i c k i, Dwa znaleziska skandynawskich zapinek płytkowych z terenów północnej Polski	283
Two Scandinavian Plate Brooches from Northern Poland	
WYKAZ SKRÓTÓW / ABBREVIATIONS	291

OD REDAKCJI

Już po przekazaniu do druku LXV tomu „Wiadomości Archeologicznych” dotarła do nas wiadomość o śmierci Profesora Piotra Kaczanowskiego. Publikowany w tym tomie artykuł, którego jest współautorem, jest ostatnim tekstem, jaki wyszedł spod Jego pióra. Żegnamy nie tylko wybitnego archeologa, ale i wieloletniego przyjaciela Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie.

(Wojciech Brzeziński)

ŚLAD CMENTARZYSKA KULTURY PRZEWORSKIEJ W CHEŁSTACH NAD NARWIĄ

W zbiorach Działu Epoki Żelaza Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie znajduje się zbiór ceramiki z okresu wpływów rzymskich, opisywanej dotychczas jako pochodząca z miejscowości Chełchy (PMA, IV/533), lokalizowanej w gminie Sypniewo w dawnym województwie ostrołęckim. Zgodnie z informacjami uzupełniającymi dawniej miejscowość ta nazywać miała się Chełsty i wówczas należeć do gminy Goworowo. Obie wskazane w dokumentacji lokalizacje dotyczą szeroko rozumianych okolic Różana nad Narwią. Zapis z kartoteki Działu Epoki Żelaza PMA zawiera dodatkowo bardziej szczegółowe dane dotyczące miejsca odkrycia tych skorup: *Wydma, bardzo blisko wsi od poł-wsch. Zbierał S. Krukowski 405. 1925 r. – 50 fr-tów ceramiki* [pisownia oryginalna – T.R.].

W Archiwum PMA brak jakiegokolwiek informacji dotyczącej położenia stanowiska i opisu okoliczności pozyskania ceramiki. Ponadto w zachowanych w tym archiwum notatnikach Stefana Krukowskiego żaden ze wpisów odnoszących się do roku 1925 nie dotyczy północno-wschodniego Mazowsza. Wiadomo, że tzw. karta stanowiska w Dziale Inwentaryzacji PMA wytworzona została 25 lutego 1959 roku, wtedy też stanowisko otrzymało wspomniany numer inwentarzowy: IV/533. Na karcie tej lokalizację zapisano już w brzmieniu: *Chełsty /pod Różanem/*. Później jednak, na innej maszynie do pisania, dodano uwagę: *Na metryczce Chełchy, gm. Sypniewo, woj. ostrołęckie*, co wskazuje, że z czasem pojawiły się kontrowersje i odnośnie do samej nazwy wsi do, i jej umiejscowienia administracyjnego. Dopisek ten musiał być dodany znacznie później, jako że województwo ostrołęckie istniało w latach 1975–1998. Wśród innej dokumentacji w Dziale Inwentaryzacji PMA znajduje się tzw. karta brulionowa tego stanowiska, chronologicznie poprzedzająca powstanie właściwej karty stanowiska. Nosi ona co prawda tę samą datę, tj. 25 lutego 1959 roku, jednak widnieje na niej nieco inny zapis: *Miejscowość: Chełsty (pod Różanem), Gmina: Goworowo, powiat Ostrołęka, Woj./państwo/: warszawskie., stanowisko: wydma, Chronologia: rzym.*

Co ciekawe, ani *Chełchy*, ani *Chełsty*, które odwiedzić miał Stefan Krukowski, nie zostały odnotowane w *Sprawozdaniu z działalności Państwowego Konserwatora Zabytków Przedhistorycznych Okręgu Warszawskiego za lata 1924–1926*, mimo że wymienione są inne okoliczne miejscowości: Różan, Kunin, Wólka Kunińska oraz Brzeźno (R. Jakimowicz 1929, s. 273–274)¹.

¹ Nie można wykluczyć, że brak ten wynika z pewnej niestaranności zestawienia sporządzonego przez Jakimowicza, zawierającego szereg błędów, m.in. Brzeźno w rzeczywistości położone jest nie nad Orzycem (J. Antoniewicz 1929, s. 273), ale nad Orzem, Różan (zapisany jako *Różan*) nie należał wówczas do powiatu pułtuskiego, lecz makowskiego, a wspomnianych przy nim Konar, mających znajdować się na lewym brzegu Narwi koło Różana (tamże, s. 274), nie można w ogóle zidentyfikować – albo jest to pomyłka, albo nie chodzi tu o nazwę miejscowości.

Nie wiadomo też, na ile ten brak wzmianki na temat omawianego stanowiska tłumaczyć mógłby przypadający na lata 20. XX wieku okre-

Dane administracyjne zawarte w kartotece PMA wskazują, że doszło tu do pomieszenia nazw oraz lokalizacji dwóch osobnych miejscowości, obu położonych w powiecie makowskim. *Chełchy*, gniazdo rodziny Chełchowskich, rzeczywiście znajduje się w gminie Sypniewo², mniej więcej w połowie drogi między Makowem Mazowieckim a Ostrołęką; w latach 1975–1998 miejscowość ta wchodziła w skład województwa ostrołęckiego. *Chełsty* natomiast usytuowane są nad Narwią, w gminie Różan, ok. 4 km na północny wschód od tego miasta, ale już po przeciwnej, wschodniej stronie rzeki. Miejscowość ta to gniazdo rodziny Chełstowskich³ i jako taka nigdy nie mogła zamienić nazwy na *Chełchy* (to samo dotyczy oczywiście tej drugiej miejscowości). Wcześniej, w latach 1936–1953, *Chełsty* rzeczywiście należały do gminy Goworowo (por. zapis w kartotece PMA) – ta wieś położona jest zresztą jedynie o ok. 8 km na południowy wschód; w latach 1954–1958 znajdowały się w obrębie gromady Jawory Stare, a w 1959 roku przyłączono je do gromady (od 1973 roku: gminy) Różan⁴. Obie miejscowości, *Chełchy* i *Chełsty*, odległe od siebie o ok. 12 km w linii prostej, dzieli Dolina Środkowej Narwi, jednak podobieństwo nazw niewątpliwie wpłynęło na pomyłki z ich lokalizacją.

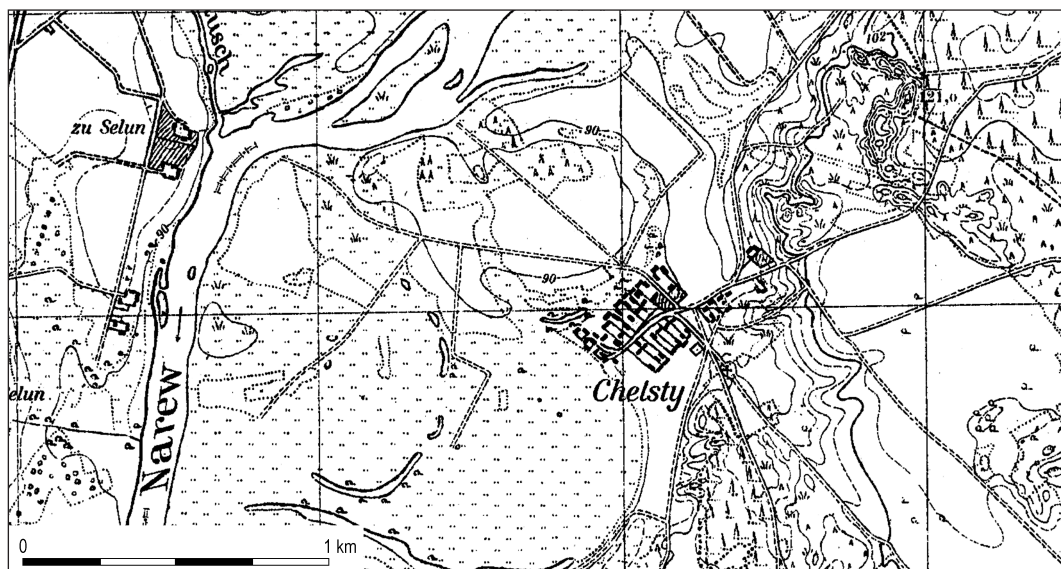
Nie jest łatwo ustalić, do której z nich należy przypisać stanowisko, z którego pochodzi wspomniana ceramika, zinwentaryzowana w PMA po numerem IV/533. Pewną wskazówką może być tu informacja o wydmie położonej *bardzo blisko wsi od południowego wschodu*. W wypadku *Chełch* w gminie Sypniewo, ok. 700 m od zabudowań na wschód i ok. 1 km na południowy wschód rozciągają się małe piaszczyste wydmy porośnięte lasem, a dalej, w odległości ok. 1,5 km, także zalesione, ale dużo większe wydmy najpewniej pochodzenia polodowcowego. W wypadku wsi *Chełsty* w gminie Różan na piaszczyste

się skonfliktowania S. Krukowskiego z otoczeniem archeologicznym, a nawet dawnymi przyjaciółmi (zob. S. K. Kozłowski 2007, s. 111). Efektem tego miało być zaprzestanie przez niego, począwszy od roku 1924, publikowania w „Wiadomościach Archeologicznych”, wówczas rocznika Państwowego Grona Konserwatorów Zabytków Przedhistorycznych, redagowanego najpierw przez Włodzimierza Antoniewicza, a potem przez Romana Jakimowicza. Konflikt ten wyjaśniałby, dlaczego informacja o stanowisku pod Różanem mogła wówczas w ogóle nie dotrzeć do służb konserwatorskich. Z drugiej strony jednak takiemu stanowi relacji osobistych zdaje się przeczyć sama obecność Stefana Krukowskiego – skupionego wówczas na badaniach terenów na południe od Warszawy – w rejonie środkowej Narwi, gdzie nad Orzem badania prowadzili Ludwik i Irena Sawiccy, a także sam Roman Jakimowicz (por. przyp. 12).

² *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* (tom I, Warszawa 1880, s. 552) wymienia w tej okolicy dwa zaścianki: Chełchy-Falki oraz Chełchy-Sebory, natomiast siedem innych zaścianków Chełchy: -Iłowe, -Klimki, -Kmiecie, -Chabdzyno, -Cibory, -Dzierskie oraz -Jakusy, znajduje się kilka kilometrów na zachód od Makowa Mazowieckiego.

³ O nazwie zapisanej w tej formie choćby w *Słowniku Geograficznym...* (zob. przyp. 2).

⁴ Zob. Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 24 marca 1936 r., „Dziennik Ustaw R.P.” nr 23 z 1936 r., poz. 191, § 2 (<http://dziennikustaw.gov.pl/D1936023019101.pdf>; dostęp 04.2015), oraz Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 15 grudnia 1958 r., „Dziennik Ustaw P.R.L.” nr 76 z 1958 r., poz. 392, § 7 poz. 7 (<http://dziennikustaw.gov.pl/D1958076039201.pdf>; dostęp 04.2015).

Ryc. 1a. Chelsty, pow. makowski. Wycinek mapy z 1943, z zaznaczonym na południowy wschód od wsi lasem.

Wg: *Topografische Karte 1:25000 3733 A Selun* (stan z roku 1933)

Fig. 1a. Chelsty, Maków Maz. County. Fragment of a 1943 map showing the woodland to the south-east of the village.

After: *Topografische Karte 1:25000 3733 A Selun* (situation in 1933)

zalesione wydmy natrafić można bezpośrednio na południe od zabudowań, niejako „za płotem”, zaś silnie wypiętrzone formy pojawiają się niewiele dalej, bo w odległości ok. 100 m od wsi. W kierunku południowo-wschodnim, tak jak sugeruje zapis na metryczce, wydmy – również zalesione – znajdują się w odległości ok. 200 m; można do nich dotrzeć drogą prowadzącą do nieodległej Dąbrówki. Wydaje się, że zapis *bardzo blisko od wsi* odpowiada tej właśnie lokalizacji (Ryc. 1a).

Ostateczna odpowiedź na pytanie o umiejscowienie stanowiska znajduje się na dwóch niewielkich, odręcznie pisanych metryczkach, towarzyszących skorupom z opisywanego zbioru. Pierwsza z nich wykonana została miękkim, lekko stępiętym ołówkiem na zielonkawym papierze, którego stan może być wynikiem kontaktu z wilgocią ze świeżo zebranej lub przemytej ceramiki; ta „robocza” metryczka wypisana została chyba jeszcze w terenie. Widnieje na niej data 4 V 25 oraz litery SK, a lokalizacja stanowiska określona jest następująco: *wieś Chelsty pow ostrołęcki (pod Rożanem wydma od pd. w wsi b. blisko z całej pow.* [pisownia oryginalna – T.R.]. Druga metryczka, „gabinetowa”, sporządzona jest twardym zaostrzonym ołówkiem na jasnobrązowym papierze, innym, starannym charakterem pisma. Pozornie zawiera ona te same informacje: *wieś Chelchy, pow. Ostrołęka (pod Rożanem) wydma od pld.-wsch. Wsi, b. blisko z całej powierzchni S. Krukowski*. W czasie przepisywania przekreślona została jednak nazwa miejscowości, co tłumaczyć trzeba chyba podobnym kształtem ręcznie pisanych liter z końcówki nazwy, tj. *-sty* oraz *-chy* (Ryc. 1b).

Pierwsza metryczka – polowa – z inicjałami SK przy dacie, napisana jest ręką Stefana Krukowskiego⁵. Zatem pierwotne

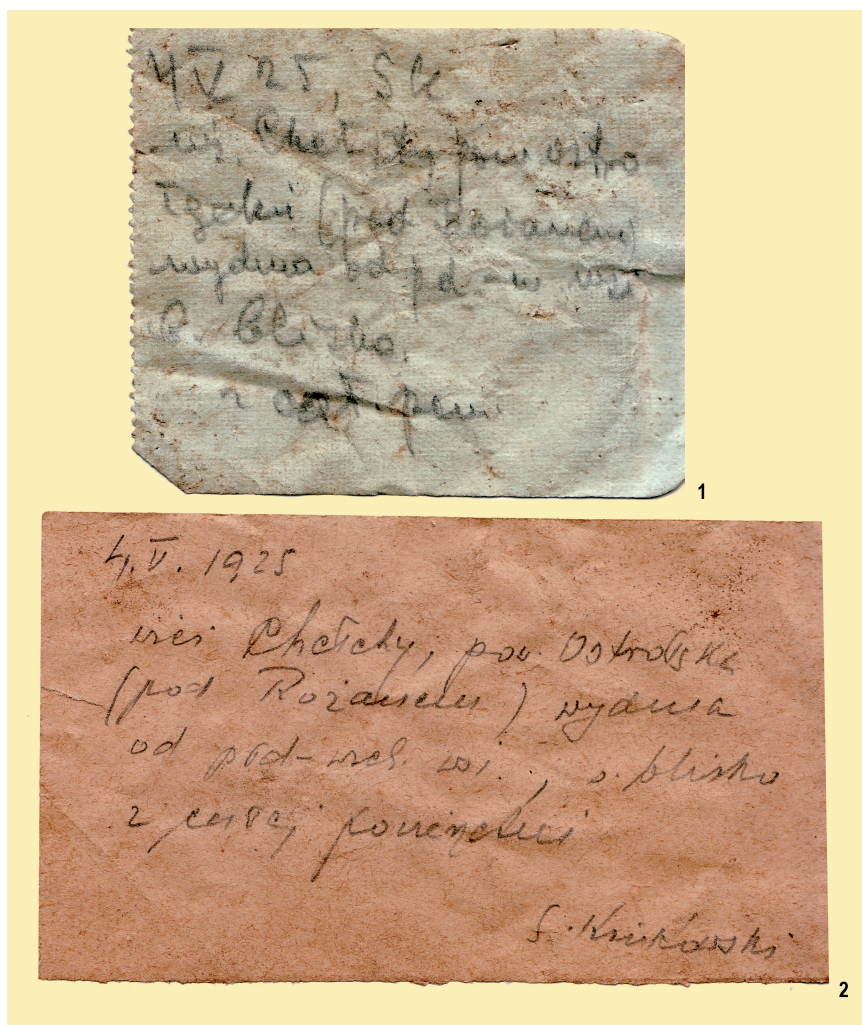
i prawdziwe brzmienie nazwy miejscowości, zanotowane najpewniej przez odkrywcę jeszcze w terenie, to *Chelsty*, znajdujące się rzeczywiście pod Rożanem⁶. Autor drugiej metryczki, prawdopodobnie przepisując ją w celu zachowania danych w czytelniejszej postaci, przekreślił tę nazwę na *Chelchy*, to zaś wpłynęło na wszystkie późniejsze problemy z nazwą i lokalizacją stanowiska. Nie udało się ustalić, kim była osoba kopiująca metryczkę, ale podpisanie jej nazwiskiem S. Krukowskiego, a nie własnym, dodatkowo skomplikowało sytuację.

Ostatecznie przyjąć należy, że ceramika zebrana przez Stefana Krukowskiego w 1925 roku nad środkową Narwią pochodzi ze stanowiska znajdującego się we wsi Chelsty, w dzisiejszej gminie Rożan, w pow. makowskim. Zbiór ten obejmuje

z pewnością nie należy do S. Krukowskiego i przypomina styl pisma W. Antoniewicza. Pewne rozstrzygnięcie tego przypuszczenia wymagałoby jednak osobnych, specjalistycznych badań.

⁶ Pomylenie nazw miejscowości było przyczyną jeszcze jednego nieporozumienia. A. Niewęglowski (1966, s. 150) wymienił Chelsty, pow. Ostrołęka, jako *Stanowisko nieokreślone, na wydmie*, datowane na okres wpływów rzymskich. T. Dąbrowska (2008, s. 129) uważała, że powołał się on błędnie na materiały ze stanowiska we wsi Chelst, pow. miński, na wschodnim Mazowszu. Rzeczywiście, w PMA znajduje się ceramika z tej miejscowości (PMA, IV/4330 – zapis na metryczce: *Chelst II st.*; T. Dąbrowska omyłkowo podaje numer IV/4340). Kilkadziesiąt mało diagnostycznych skorup, zebranych prawdopodobnie przez L. oraz I. Sawickich w 1922 roku (inicjały *L.S. Ir.* na metryczce), datować jednak należy na wczesną epokę żelaza (autor dziękuje za opinię Pani Mirosławie Andrzejowskiej z Działu Epoki Brązu i Wczesnej Epoki Żelaza PMA) oraz prawdopodobnie wczesne i późne średniowiecze, brak jest natomiast ułamków, które z pewnością uznać by można za pochodzące z okresu wpływów rzymskich. Powołując się na materiały z okresu wpływów rzymskich A. Niewęglowski miał natomiast zapewne na uwadze stanowisko z miejscowości *Chelsty*, choć nie podał jego numeru inwentarzowego (IV/533).

⁵ Na styl odręcznego pisma S. Krukowskiego i charakterystyczny kształt inicjałów liter SK zwróciła uwagę Pani Maria Krajewska z Pracowni Dokumentacji Naukowej PMA, za co autor pragnie serdecznie podziękować. Zaznaczyła ona również, że pismo z drugiej metryczki

Ryc. 1b. Zachowane metryczki: „polowa” S. Krukowskiego z zapisem *Chelsty* (1) i „gabinetowa”, nieznanego autora, z zapisem *Chelchy* (2)
 Fig. 1b. The two surviving labels: “fieldwork label” of S. Krukowski with the placename *Chelsty* (1) and the “indoors label” of an unknown author with the placename *Chelchy* (2)

kilkadziesiąt skorup o łącznej wadze ok. 1,2 kg, pochodzących z różnych naczyń. Część z nich nosi ślady silnego przepalenia, wręcz zżużenia. Kilkanaście bardziej charakterystycznych fragmentów pochodzi z co najmniej jedenastu garnków.

MATERIAŁY

Naczynie 1 – dwa fragmenty ceramiki, najprawdopodobniej z jednego naczynia o dość łagodnym załomie brzuśca (średn. ok. 25 cm). Na załomie brzuśca między dookólnymi bruzdami pasmo rytych trójkątów wypełnionych naprzemianległymi dołkami oraz skośnymi bruzdami; pod nim drugie identyczne (?) pasmo lub pasmo zdobienia krokwiowego. Szyjka wydzielona lekkim uskokiem. Powierzchnia czarna, wygładzana, domieszka drobnoziarnista, być może z niewielkim dodatkiem miki (Ryc. 1:1).

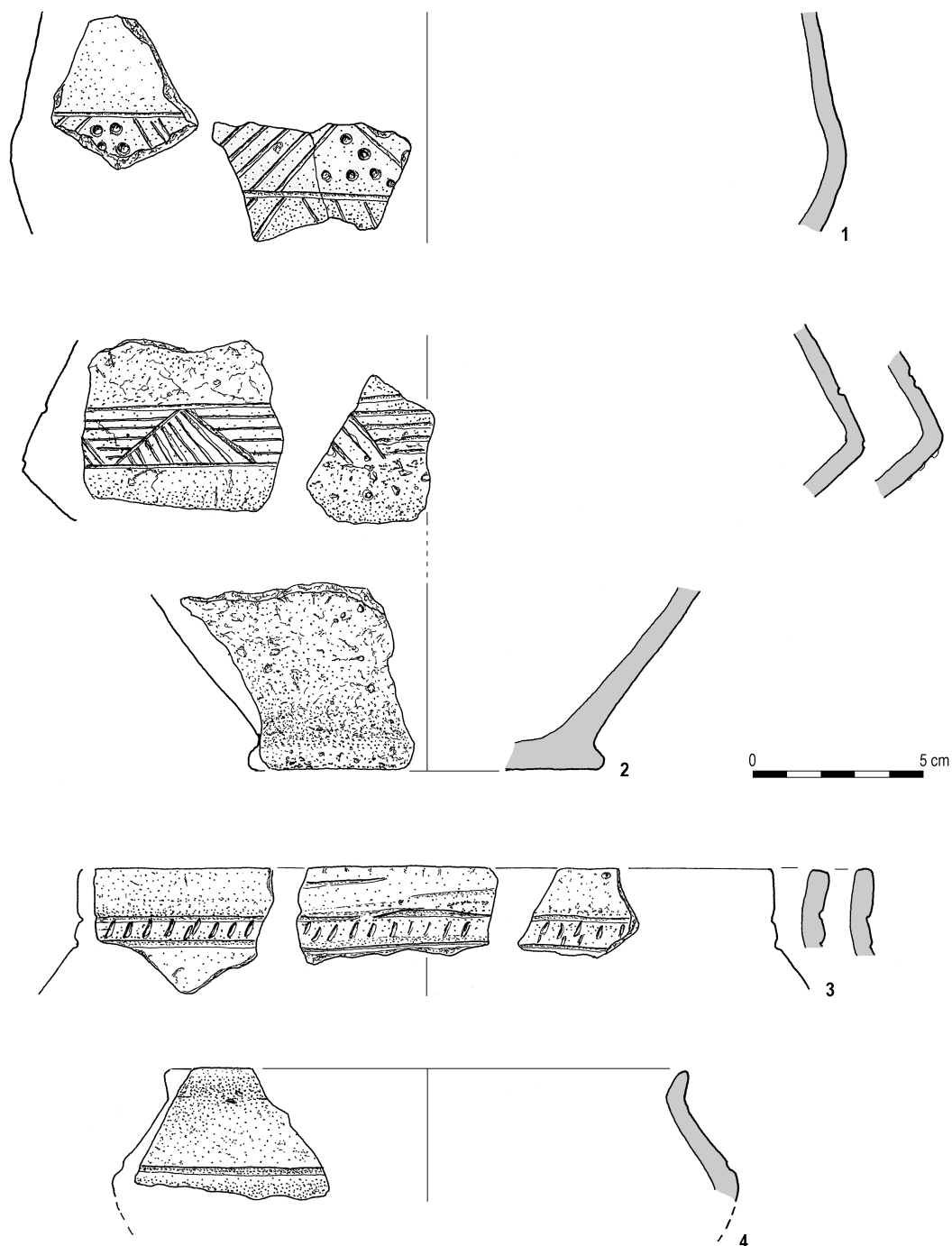
Zdobienie wątkiem trójkątów wypełnionych na przemian kropkami, czy też kolistymi dołkami, i liniami skośnymi jest motywem często spotykanym na ceramice kultury przeworskiej. Motyw ten odpowiada wzorowi 9. ornamentyki ceramiki z nekropoli z Nadkole, pow. węgrowski (J. Andrzejowski 1998, s. 92–93, ryc. 6:9), gdzie występuje na naczyniach z grobów 43 (por. Ryc. 4:1) i 80A, datowanych na fazę B_{2a}/B_{2b}, oraz z grobu 138, datowanym ogólnie na fazę B₂ (tamże, s. 26,

35, 49, 107–108, tabl. XXXI/43:1, LII/80A:1, LXXXIV/138:1). Wśród znalezisk luźnych z Nadkole jest też naczynie (por. Ryc. 4:2), zdobione zresztą dość podobnym wzorem (tamże, s. 51, tabl. XC/02:4), którego profilowanie odpowiada zachowanym ułamkom naczynia z Chelst.

Takie same lub zbliżone wzory zaobserwować można na ceramice z Kamieńczyka, pow. wyszkowski – przykładami mogą być naczynia z grobów 111, 147 i 237 (T. Dąbrowska 1997, s. 31, 32, 53, tabl. LVIII/111:2, LXXVI/147:5, CXVIII/237:9), oraz 9, 87 i 145 (tamże, s. 13, 27, 38, tabl. VII/9:1, XLVI/87:12, LXXVII/145:12). Wszystkie tego zespołu datowane są na fazę B₂ wczesnego okresu wpływów rzymskich.

Naczynie 2 – trzy fragmenty ceramiki prawdopodobnie z jednego naczynia o ostro profilowanym brzuścu (średn. ok. 25 cm) i nóżce z wydzielonym dnem. Na barkach, tuż powyżej załomu brzuśca, pasmo trójkątów wypełnionych na przemian bruzdami skośnymi i poziomymi. Powierzchnia ceglata i ceglastoszara, mocno zniszczona, przemyta; pierwotnie najpewniej czarna, wyblyszczona, o czym świadczą drobne resztki oryginalnej powierzchni zachowane na stopce skorupy. Domieszka średnio- i gruboziarnista (Ryc. 1:2).

Ornament ten zbliżony jest do wzoru 14. ceramiki z cmentarzyska w Nadkole, tj. trójkątów naprzemianległych wypełnionych skośnymi liniami, przy czym wypełnienia te ustawione

Ryc. 2. Chełsty, pow. makowski. Ceramika zebrana przez S. Krukowskiego w 1925 roku. Rys.: A. Potoczny, T. Rakowski
 Fig. 2. Chełsty, Maków Maz. County. Pottery collected by S. Krukowski in 1925. Drawing: A. Potoczny & T. Rakowski

są względem sąsiednich pod kątem prostym (J. Andrzejowski 1998, s. 93, ryc. 6:14). Tak zdobione naczynie pochodzi z grobu 92 (por. Ryc. 4:4) z tego stanowiska, datowanego na przełom faz B_{2a} i B_{2b} (J. Andrzejowski 1998, s. 38, tabl. LVII/92:1). Motyw naprzemiennie kreskowanych trójkątów, miejscami uzupełnionych innym wzorem, zaobserwować można na brzuscu łagodnie profilowanego garnka z grobu 302 z Kamieńczyka (por. Ryc. 4:3), datowanego na fazę B₁ (T. Dąbrowska 1997, s. 63, tabl. CXL/302:5).

Naczynie 3 – trzy fragmenty ceramiki z górnej partii prawdopodobnie jednego naczynia (średn. wylewu ok. 20 cm). Po-

wierzchnia czarna, wygładzana, lekko zniszczona, z niewielkim dodatkiem miki (?). Poniżej wylewu słabo wypukła „listwa plastyczna” ograniczona rytymi bruzdami i zdobiona drobnymi, lekko skośnymi nacięciami, z których część wykonywano dwukrotnie (Ryc. 1:3).

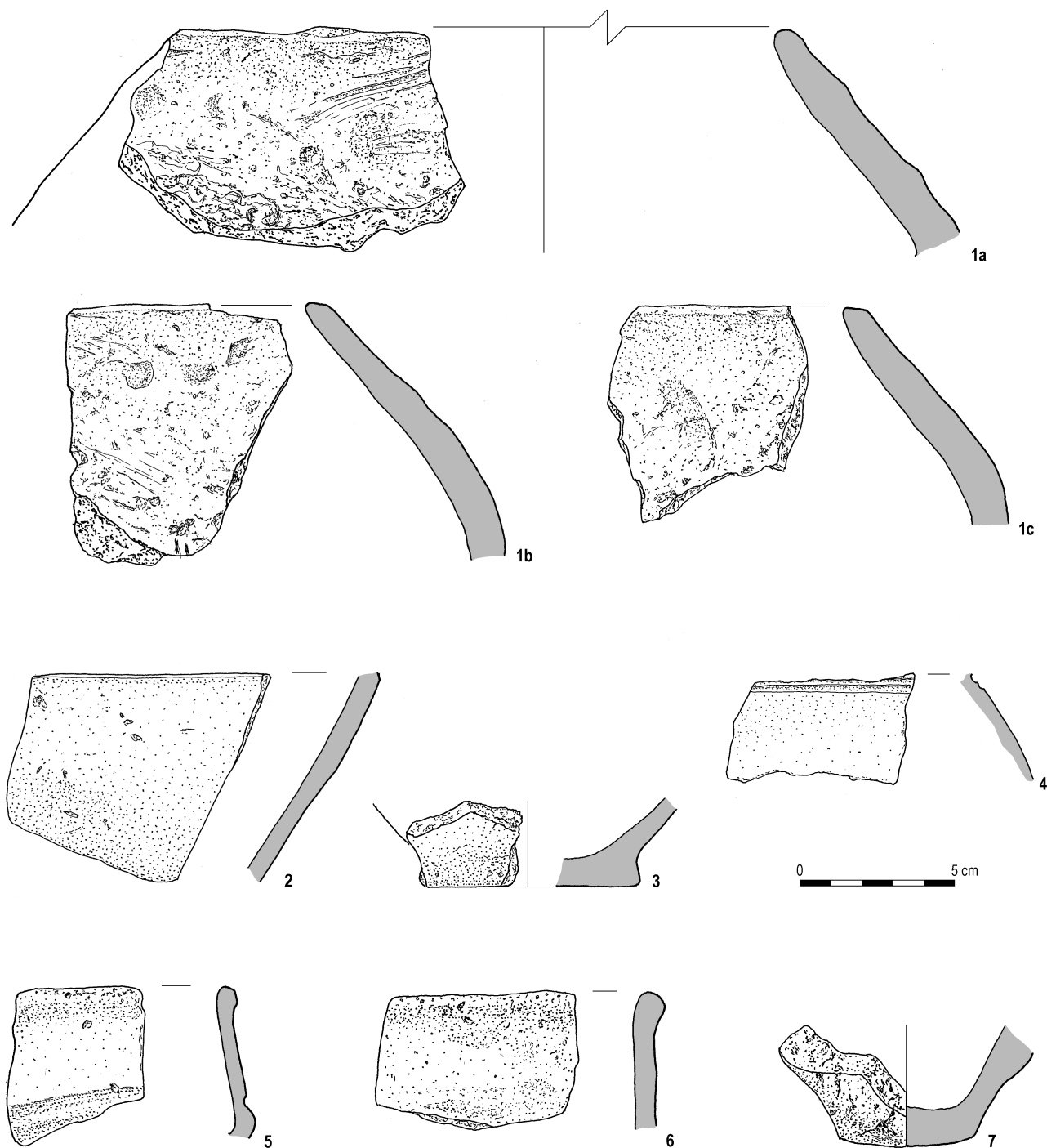
Podkreślanie i wydzielanie okołowylewowej partii naczynia jest dość powszechną cechą ceramiki kultury przeworskiej z wczesnego okresu wpływów rzymskich. Najczęściej stosowano w tym celu jedną lub dwie ryte bruzdy, bardziej wyrazistym zabiegiem było umieszczenie w tym miejscu listwy plastycznej, czy raczej pseudo-listwy, wyprofilowanej ze ścianki

naczynia głębokimi bruzdami i czasem zdobionej, jak ma to miejsce w wypadku ceramiki z Chełst. Podobne listwy znajdują się na naczyniu z grobu 39 z Nadkole (por. Ryc. 5:1), który datować można tylko ogólnie na wczesny okres wpływów rzymskich (J. Andrzejowski 1999, s. 25, tabl. XXV/39:1), czy na misie z grobu 92 z Kamieńczyka (por. Ryc. 5:2), pochodzącego z fazy B_{2a} (T. Dąbrowska 1997, s. 28, tabl. XLVIII/92:9).

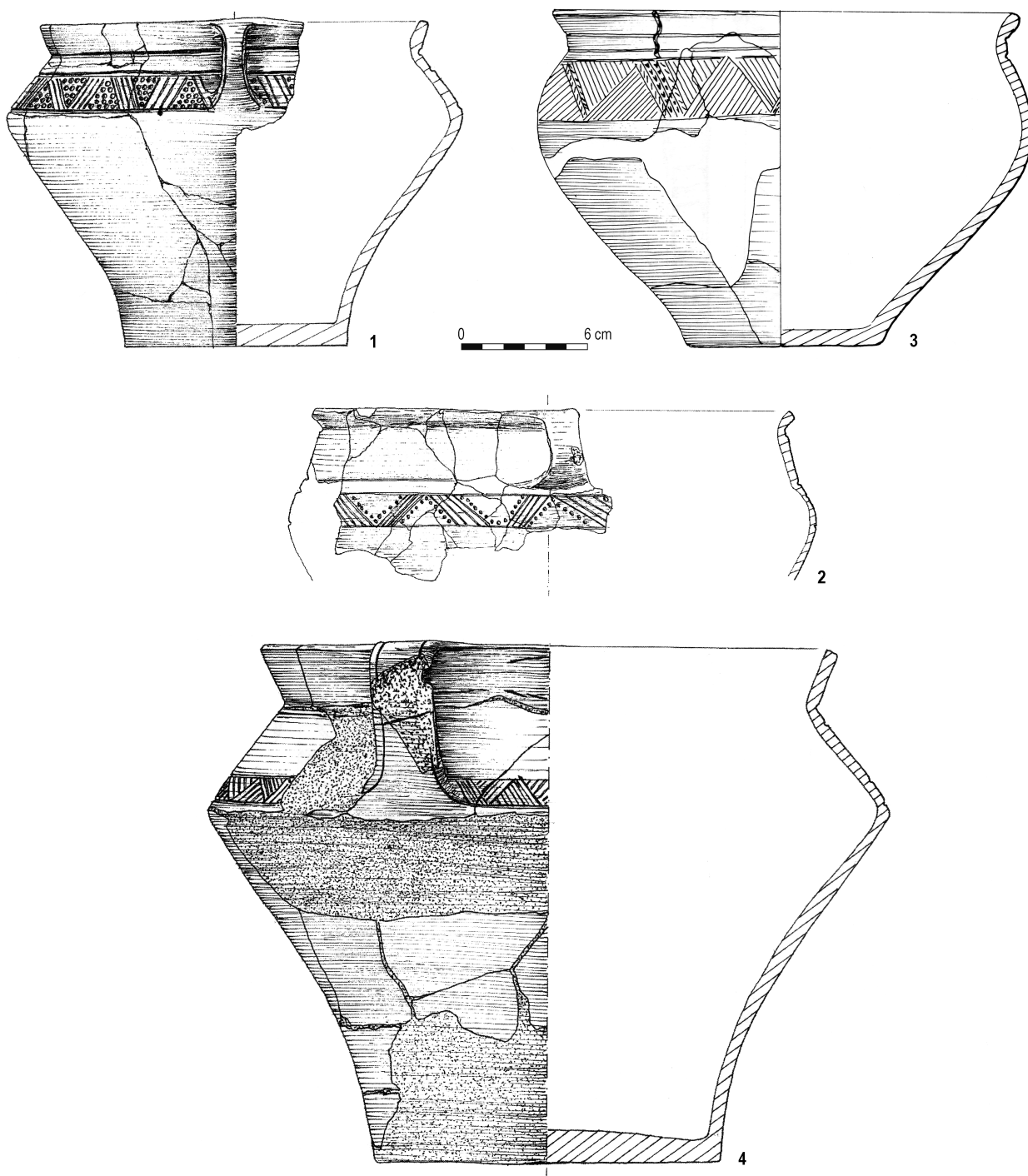
Naczynie 4 – fragment górnej partii naczynia z zachowaną częścią wylewu (średn. ok. 15 cm) i wyraźnie zaznaczonym za-

łomem brzuśca (średn. ok. 18 cm); powyżej załomu dookoła ryta bruzda. Barwa ceglastoszara, domieszka średnio- i drobnoziarnista (Ryc. 1:4).

Fragment ten odpowiada okołowylewowym partiom naczyń dwustożkowatych z lekko wydzieloną stopką, zapewne typu II/3 wg T. Liany, tj. naczyń o zaznaczonym załomie brzuśca, ale bez wydzielonej szyjki (T. Liana 1970, s. 439, II:3.6.9.10.13). Na cmentarzysku w Kamieńczyku podobne naczynia – w ujęciu typologicznym dla tej nekropolii odpowiadające typowi

Ryc. 3. Chełsty, pow. makowski. Ceramika zebrana przez S. Krukowskiego w 1925 roku. Rys.: A. Potoczny, T. Rakowski
Fig. 3. Chełsty, Maków Maz. County. Pottery collected by S. Krukowski in 1925. Drawing: A. Potoczny & T. Rakowski

Ryc. 4. 1 – Nadkole, gr. 43; 2 – Nadkole, znal. luźne; 3 – Kamieńczyk, gr. 302; 4 – Nadkole, gr. 92.

Wg: J. Andrzejowski 1998 (1, 2, 4), T. Dąbrowska 1997 (3)

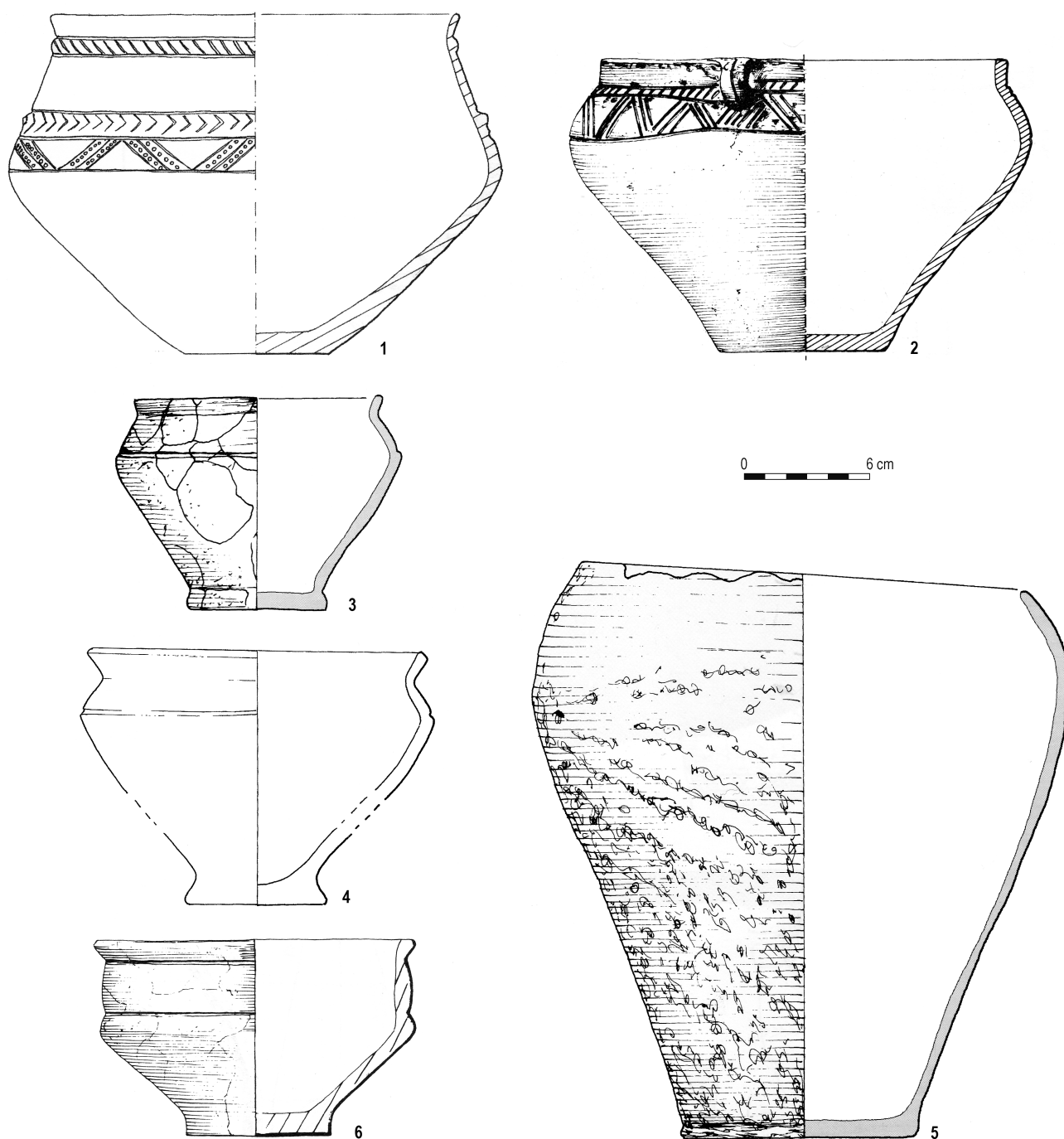
Fig. 4. 1 – Nadkole, grave 43; 2 – Nadkole, stray find; 3 – Kamieńczyk, grave 302; 4 – Nadkole, grave 92.

After: J. Andrzejowski 1998 (1, 2, 4), T. Dąbrowska 1997 (3)

B.15 – znane są m.in. z grobów 31 i 143, datowanych odpowiednio na fazy B₂ i B_{2c}–B₂/C₁ (T. Dąbrowska 1997, s. 17, 37, 105, tabl. XVIII/31:2, LXXV/143:12), natomiast na cmentarzysku w Oblinie na południowym Mazowszu zarejestrowano je m.in. w grobach 17, 38 (Ryc. 5:3.4) oraz 26b z fazy B₂ (K. Czarnecka 2007, s. 15, 17, 20, 102, tabl. XV/17:2, XXV/26b:8, XLII/38:13).

Naczynie 5 – trzy fragmenty pochodzące prawdopodobnie z jednego, dużego naczynia jajowatego; największy z nich

(Ryc. 2:1a) pozwala na odtworzenie zarysu górnej partii garnka (średn. wylewu ok. 24 cm, brzuśca ok. 36 cm). Naczynie tzw. grubej roboty, o nierównej powierzchni zewnętrznej noszącej wyraźne ślady obmazywania, na wewnętrznej czytelne płytkie pionowe ślady formowania palcami. Barwa od zewnątrz jasnoszara (Ryc. 3:1a.b) lub szaro-jasnobrązowa (Ryc. 3:1c), od wewnątrz jasnoszara. Domieszka drobno-, średnio- i gruboziarnista.

Ryc. 5. 1 – Nadkole, gr. 39; 2 – Kamieńczyk, gr. 92; 3 – Oblin, gr. 17; 4 – Oblin, gr. 38; 5 – Oblin, gr. 53b;
6 – Kamieńczyk, gr. 7. Wg: J. Andrzejowski 1998 (1), T. Dąbrowska 1997 (2, 6), K. Czarnecka 2007 (3–5)
Ryc. 5. 1 – Nadkole, grave 39; 2 – Kamieńczyk, grave 92; 3 – Oblin, grave 17; 4 – Oblin, grave 38; 5 – Oblin, grave 53b;
6 – Kamieńczyk, grave 7. After: J. Andrzejowski 1998 (1), T. Dąbrowska 1997 (2, 6), K. Czarnecka 2007 (3–5)

Naczynie to nie ma wyraźnych diagnostycznych cech morfologicznych, ale na podstawie cech technologicznych można założyć, że pochodzi z tego samego przedziału czasowego co pozostała ceramika. Należy najpewniej do grupy III w klasyfikacji T. Liana – jajowatych garnków o gładkiej, szorstkiej lub chropowatej powierzchni, spotykanych przede wszystkim w zespołach datowanych na fazę B₂, choć pojawiających się już w młodszym okresie przedrzymskim (T. Liana 1970,

s. 439, tabl. II:14.18.21). Szczególnie licznie naczynia typu Liana III rejestrowano na cmentarzysku w Oblinie, gdzie często pełniły rolę popielnic; przykładem jest tu egzemplarz z grobu 53b (por. Ryc. 5:5), datowanego na fazę B₂ (K. Czarnecka 2007, s. 24, 102, tabl. LVII/53b:4).

Naczynie 6 – fragment brzuśca naczynia o dużej średnicy, ze śladem dookólnej bruzdy rytej. Powierzchnia czarna, wygładzanej. Domieszka drobno- i średnioziarnista (Ryc. 3:2).

Ten mało charakterystyczny fragment pochodzi z dość dużego naczynia – prawdopodobnie popielnicy – o stosunkowo cienkich ściankach i starannie wykończonej powierzchni, ze szczerunkowo zachowanym ornamentem. Naczynie można tylko ogólnie datować na wczesny okres wpływów rzymskich.

Naczynie 7 – fragment przydennej partii naczynia z lekko wydzielonym dnem (średn. dna ok. 7 cm). Powierzchnia zewnętrzna jasnobrązowa, wygładzana. Domieszka drobno-, średnio- i gruboziarnista (Ryc. 3:3).

Mało charakterystyczny fragment przydennej partii niewielkiego garnka, który na podstawie cech technologicznych i formalnych przypisać trzeba ceramice kultury przeworskiej.

Naczynie 8 – fragment górnej, mocno wysklepionej partii brzuśca naczynia; przy górnej krawędzi ślad dookołnej podwójnej bruzdy rytej. Powierzchnia zewnętrzna czarna, wygładzana, wewnętrzna zniszczona (Ryc. 3:4).

Fragment starannie wykonanego naczynia, najpewniej popielnicy. Cechy formalne, charakter masy ceramicznej i technika wykonania wskazują na materiały kultury przeworskiej z wczesnego okresu wpływów rzymskich.

Naczynie 9 – fragment górnej partii naczynia o wysokiej, lekko wydzielonej szyjce i wyraźnie zarysowanym załomie brzuśca, częściowo przepalony, porowaty. Powyżej załomu szeroka i płytka, lekko nieregularna dookoła bruzda ryta podkreślająca szyjkę. Powierzchnia ceglata, domieszka drobno- i średnioziarnista (Ryc. 3:5). W omawianym zbiorze znajduje się jeszcze jedna nieilustrowana, przepalona i odkształcona skorupa, mogąca pochodzić z tego samego naczynia.

Fragment pochodzi z górnej partii naczynia odpowiadającego typowi A.1 w klasyfikacji ceramiki z cmentarzyska w Kamieńczyku, czyli średniej wielkości trójdzielnych form z wydzieloną wysoką i lekko wypukłą szyjką; przykładem może być tu naczynie z grobu 7 z tej nekropolii (por. Ryc. 5:6). Datowane są one na fazę B₁, choć przeżywają się jeszcze w fazie B_{2a} (T. Dąbrowska 1997, s. 12, 13, 104, tabl. VI/7:10).

Naczynie 10 – fragment górnej partii naczynia o prostej ścianie lub szyjce, mocno przepalony i odkształcony. Barwa ceglastoszara, domieszka drobno- i średnioziarnista (Ryc. 3:6).

Ten fragment pochodzi z dużego kubka lub misy. Mało charakterystyczna forma i przepalenie wylewu nie pozwalają wiązać go pewnie z żadnym konkretnym typem naczyń. Pod względem technologicznym odpowiada ceramice kultury przeworskiej z wczesnego okresu wpływów rzymskich.

Naczynie 11 – przydenne fragment naczynia (średn. dna ok. 5 cm). Powierzchnia niewygładzana, barwy ceglastoszarej, miejscami spękana, być może na skutek działania wysokiej temperatury. Naczynie wykonane mało starannie, z gliny ze średnio- i gruboziarnistą domieszką tłucznia (Ryc. 3:7).

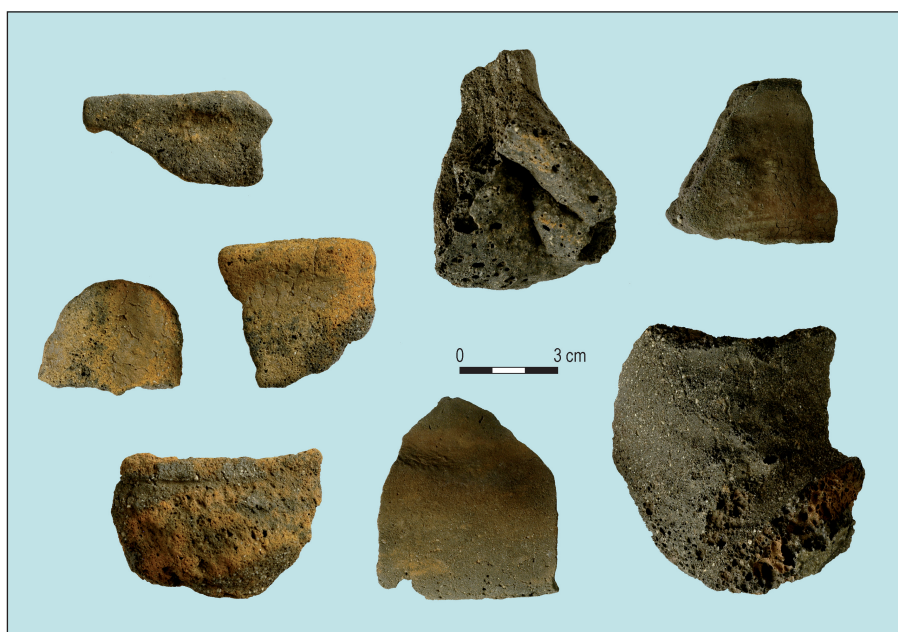
Fragment nieokreślonego, niewielkiego naczynia tzw. grubej roboty. Cechy technologiczne odpowiadają ceramice kultury przeworskiej z wczesnego okresu wpływów rzymskich.

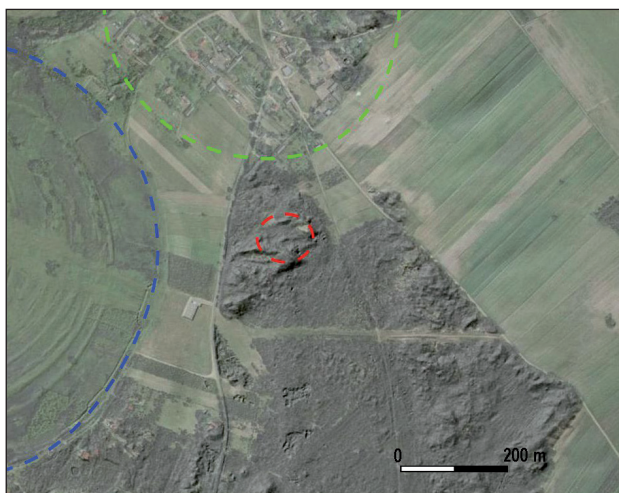
ANALIZA MATERIAŁU

Skorupy z omawianej kolekcji, zebrane przez S. Krukowskiego w roku 1925, tworzą zespół dość spójny chronologicznie, który można pewnie datować na fazy B₁ i B₂ wczesnego okresu wpływów rzymskich. Zestaw zidentyfikowanych form oraz obecność przepalonych, przypominających żużel ceramiki, zarówno całkowicie odkształconej (Ryc. 6) jak i zdeformowanej tylko częściowo (naczynia 9 i 10) wskazują, że są to fragmenty ceramiki sepulkralnej, bez wątpienia pochodzącej z cmentarzyska kultury przeworskiej. Niektóre ze skorup mają zniszczoną pierwotną powierzchnię i widoczną masę ceramiczną z domieszką mineralną, co jest to efektem ich długotrwałego zalegania na powierzchni stanowiska. Wydma, na której położona była nekropola, już w latach 20. XX wieku musiała być w częściowo zerodowana, a być może nawet miejscami rozkopana.

W marcu 2015 roku, czasie wizytacji okolic wsi Chełsty, od jednego z najstarszych mieszkańców wsi udało się uzy-

Ryc. 6. Chełsty, pow. makowski.
Ceramika silnie przepalona i zżużlona
zebrana przez S. Krukowskiego
w 1925 roku. Fot.: K. Kowalska
Fig. 6. Chełsty, Maków Maz.
County. Heavily burnt pottery
collected by S. Krukowski in 1925.
Photo: K. Kowalska

skać ustną informację, że dziesiątki lat wcześniej stryj jego wiedz miał w sąsiednim lesie wykopane naczynia z prochami, określone w rozmowie jako *dzieżki*. Sam opowiadający nigdy osobiście popielnic tych nie widział, wskazał jednak miejsce, gdzie miały zostać odkryte. Obecnie są tam pozostałości dużej piaszczystej wydmy, porośniętej lasem iglastym (Ryc. 7). W jej centralnej partii znajduje się rozległa niecka, mająca w południowej, najgłębszej części, ok. 3 m głębokości. Jest ona pozostałością nowożytnych wkopów, które zniszczyły niemal całą centralną partię pagórka. Zniszczenia te wydają się być bardzo stare, w większości mają bowiem silnie wypłaszczone krawędzie, brak jest również wkopów ewidentnie współczesnych. W miejscu tym nie zaobserwowano żadnych pozostałości nekropolii (Ryc. 8, 9).

Wydaje się, że powstanie tej nieregularnej kotlinki, a przynajmniej znacznej jej części, wiąże się z działaniami militarnymi w czasie II Wojny Światowej, te bowiem w omawianej okolicy miały niezwykle intensywny przebieg. Wiadomo z całą pew-

Ryc. 7. Rejon Chelsty, pow. makowski. Zdjęcie lotnicze i numeryczne odwzorowanie terenu w projekcie ISOK Cieniowanie (źródło: www.geoportal.gov.pl). Zaznaczono obszar wsi Chelsty (zielony), starorzeczka Narwi (niebieski) i rejon wydmy porośniętych lasem, gdzie znajdowano *dzieżki z prochami* (czerwony)

Fig. 7. Area around the village Chelsty, Maków Maz. County. Aerial photographs and digital map of developed during the ISOK (Shadow) project (source: www.geoportal.gov.pl) showing the area of the village Chelsty (green), the old river channel of the Narwa (blue) and the wooded sand dune – the spot where *crocks with ashes* were discovered (red)

nością, że we wrześniu 1939 roku na zalesionych wydmych na południowy wschód od wsi rozlokowana była bateria polskiej artylerii (T. Jurga, W. Karbowski 1987, mapa na s. 145; R. Juszkiewicz 1992, mapa na s. 52). Dokładnie pięć lat później wieś Chelsty znalazła się natomiast w rejonie walk, których celem było uchwycenie w zakolu Narwi tzw. przyczółka różańskiego⁷.

Tereny nadnarwiańskie należą do słabiej rozpoznanych obszarów na terenie Polski pod względem osadnictwa pradziejowego, co także dotyczy osadnictwa kultur przeworskiej i wielbarskiej. W środkowym odcinku tej rzeki, pomiędzy Pułtuskim, nieopodal którego znajdowało się cmentarzysko w Kleszewie⁸, a Ostrołęką, na południe od której położona jest nekropola z kręgami kamiennymi w Czarnowcu⁹, niemal

⁷ J. Przybylski, P. W. Matejuk, *Walki 48 armii 2 Frontu Białoruskiego A. Cz.* (http://powiat-makowski.pl/asp/pl_start.asp?typ=14&sub=203&subsub=204&menu=205&strona=1; dostęp 01.2015).

⁸ W Kleszewie znajdowało się częściowo zniszczone cmentarzysko kultur przeworskiej i wielbarskiej, zbadał przez S. Woydę w latach 1964–1972 (zob. J. Andrzejowski 2009, s. 397–404).

⁹ Stanowisko we wsi Czarnowiec położone jest ok. 5 km na wschód od Narwi (uprzejma informacja Pani Małgorzata Balcerzak z Delegatury

Ryc. 8. Chelsty, pow. makowski. Północny skraj niecki wśród wydmy, gdzie miały być znajdowane *dzieżki z prochami* (widok od wschodu).

Fot.: T. Rakowski

Fig. 8. Chelsty, Maków Maz. County. Northern margin of the hollow among the sand dunes – reported as the site of discovery of *crocks with ashes* (view from the East).
Photo: T. Rakowski

Ryc. 9. Chęłsty, pow. makowski.
Południowy skraj niecki wśród wydmy (widok od północnego wschodu). Zaznaczono pierwotny poziom południowego stoku dawnej wydmy. Fot.: T. Rakowski
Fig. 9. Chęłsty, Maków Maz. County.
Southern margin of the hollow among the sand dunes (view from the North-East). The original level of the southern slope of the now defunct dune is indicated.
Photo: T. Rakowski

brak jest zarejestrowanych, a tym bardziej zbadanych stanowisk z młodszego okresu przedrzymskiego i okresu wpływów rzymskich. Szczątkowe informacje mamy tylko o silnie zniszczonych obiektach w Lubielu Starym¹⁰ oraz Dzbądku¹¹ i Kuninie¹². Bardzo słabo rozpoznane są okolice samego Różana, nieopodal którego znajdują się Chęłsty. W bezpośrednim sąsiedztwie opisywanego cmentarzyska zarejestrowano dotychczas tylko jedno stanowisko z okresu wpływów rzymskich, położone na przeciwnym brzegu Narwi, w Sieluniu (Ryc. 10), znane jedynie z przypadkowych znalezisk powierzchniowych (R. Prochowicz, T. Rakowski 2013). Silne przesłanki wskazują też na obecność kolejnego stanowiska w tej okolicy, najpewniej cmentarzyska, w Kaszewcu, ok. 1,5 km na wschód od Różana¹³.

w Ostrołęce Mazowieckiego WKZ); na temat badań w Czarnewcu zob. M. Balcerzak 2014, s. 15.

¹⁰ W Lubielu Starym w 1975 W. Wolska badała pozostałości silnie zniszczonych osady i cmentarzyska kultury przeworskiej (Inf.Arch. 1975 [1976], s. 133–134; zbiory PMA, IV/7501).

¹¹ Z okolic Dzbądku znana jest osada i cmentarzysko (?) badane przez K. Przewoźną (Inf.Arch. 1973 [1973], s. 116–118). Ponadto z tej miejscowości pochodzi odkryty przypadkowo w 1998 roku nóż żelazny z młodszego okresu przedrzymskiego (zbiory PMA, IV/10290). Inny, intrygujący obiekt (depozyt bagieny?) znajduje się w lasach na północ od wsi – w jednym z naturalnych „oczek” wodnych znaleziono przypadkowo przęślik gliniany, stopiony szklany paciorek TM4a lub TM32a oraz kilkadziesiąt fragmentów ceramiki, najpewniej z okresu wpływów rzymskich; materiały te, przekazane do PMA w 2009 roku (PMA IV/10486).

¹² Stanowisko w Kuninie odkryte zostało w 1921 roku przez L. i I. Sawickich; w roku 1924 R. Jakimowicz (1929, s. 273) zarejestrował tu ślady cmentarzyska z okresu wpływów rzymskich. Znana jest także osada, badana przez K. Przewoźną (1984). W PMA znajdują się pojedyncze zabytki, datowane na przełom wczesnego i późnego okresu wpływów rzymskich, odkryte w Kuninie przypadkowo w latach 90. XX wieku (zbiory PMA, IV/417).

¹³ Cmentarzysko to miałyby się znajdować w bezpośrednim sąsiedztwie dawnych koszar armii carskiej. Kilka do kilkunastu lat temu poszu-

Nieco lepiej, głównie w wyniku badań powierzchniowych, rozpoznane są obszary nad niedużą rzeką Orz, wpadającą do Narwi na południe od Różana. Na całej jej długości wyróżnić można cztery wyraźne skupiska osadnicze¹⁴. Pierwsze, w rejonie ujścia rzeki, obejmuje stanowiska z okolic wspomnianych już Dzbądku i Kunina oraz Szarłata¹⁵, drugie w okolicach Goworowa¹⁶ i Brzeźna¹⁷, trzecie w rejonie Rostek¹⁸, Chrostowa¹⁹, Tomasz²⁰, Gródka, Dzwonka²¹ i Czerwina, zaś czwarte w okolicy Seroczyna, Gniazdowa, Rogowa i Kosewa.

Stan dzisiejszej wiedzy o osadnictwie pradziejowym w rejonie Różana z pewnością nie odzwierciedla starożytnej rzeczywistości, co sugerować mogą sprzyjające mu warunki natural-

kiwacze militariów odkryli tam trudną do określenia liczbę zabytków metalowych z okresu wpływów rzymskich (por. J. Andrzejowski, R. Prochowicz, T. Rakowski 2008, s. 44, 54, ryc. 4:o).

¹⁴ Por. archiwum AZP w Narodowym Instytucie Dziedzictwa w Warszawie (arkusze 41-72, 41-73, 42-71, 42-72, 42-74, 43-71, 44-70, 44-71).

¹⁵ Z Szarłata znane jest zniszczone cmentarzysko datowane na późną fazę młodszego okresu przedrzymskiego i początku okresu wczesnorzymskiego, badane w 1972 roku przez M. Woydę (Inf.Arch. 1972 [1973], s. 131; K. Godłowski 1985, mapa 2; T. Dąbrowska 2008, s. 175 nr 284; też zbiory PMA, IV/2870 i MSHM, A/947).

¹⁶ Słabo poznane cmentarzysko kultury wielbarskiej (Z. Prószyński 1947).

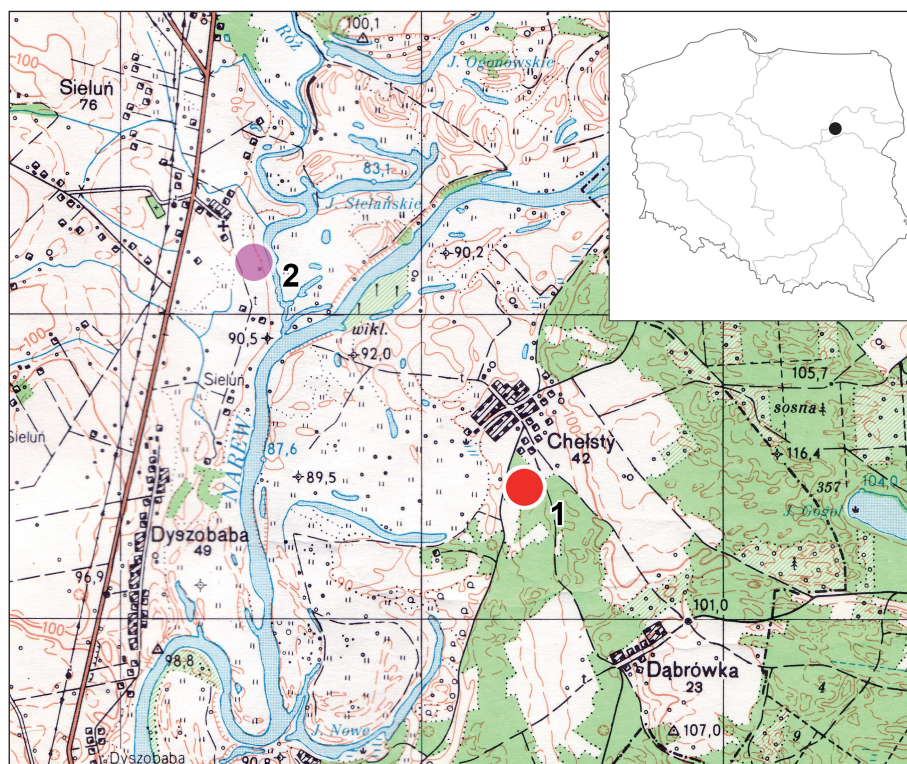
¹⁷ W Brzeźnie znajdowało się stanowisko z kręgami kamiennymi, badane przez R. Jakimowicza w 1924 roku (por. R. Jakimowicz 1929, s. 273; J. Okulicz 1970, s. 439; zbiory PMA, IV/576).

¹⁸ Nekropola z kręgami kamiennymi w Rostkach badana było przez J. Okulicza w latach 1957 i 1958 (J. Okulicz 1970, s. 441; zbiory PMA, IV/574).

¹⁹ M. Balcerzak 2014, s. 16.

²⁰ Z Tomaszki znane są cmentarzysko i osada z młodszego okresu przedrzymskiego, badane przez J. Kalagę w 1981 roku i J. Kowalskiego w latach 1985–1988 (R. Prochowicz 1998).

²¹ Miało się tu znajdować cmentarzysko z kręgami kamiennymi (J. Okulicz 1970, s. 441).

Ryc. 10. Lokalizacja cmentarzyska w Chełstach (1) i stanowiska w Sieluniu (2)
Fig. 10. The location of the cemetery at Chełsty (1) and of the site at Sielun (2)

ne. Pierwszym z nich jest wysoka, zachodnia skarpa pradolina Narwi, na której obecnie znajduje się miasto Różan, wznosząca się kilkanaście metrów ponad koryto rzeki, która nigdy w przeszłości nie była zalewana przez jej wody. Bezpieczne dla osadnictwa, choć w przeciwieństwie lewego brzegu pozbawione dobrych ziem uprawnych, były również piaszczyste wyniesienia w okolicach lewobrzeżnego Kaszewca. Równie ważnym, jeśli nie ważniejszym czynnikiem, była sama Narew, stwarzająca doskonale warunki komunikacyjne i nawigacyjne, co poświadczają źródła średniowieczne i nowożytne²². Nie tylko stanowiła ona łącznik między poszczególnymi skupiskami osadniczymi położonymi nad jej dopływami: Przewodówką na wschód od Pułtuska, Orzycem²³, Orzem i innymi, wpadający-

mi do niej dalej na północ. Narew tworzyła też dogodny szlak komunikacyjny między środkowym biegiem Wisły a północno-wschodnimi rubieżami starożytnej prowincji, w której rzymscy obserwatorzy widzieli część wielkiej Swebii²⁴. W przyszłości w tym rejonie z pewnością należy spodziewać się innych, ciekawych znalezisk.

Mgr Tomasz Rakowski
Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie
ul. Długa 52 «Arsenał»
PL 00-241 Warszawa
rakosh@wp.pl

BIBLIOGRAFIA

- Andrzejowski, J.
1999 *Nadkole 2. A Cemetery of the Przeworsk Culture in Eastern Poland*, Monumenta Archaeologica Barbarica V, Kraków.
2009 *Nekropola w Modle a późna faza kultury przeworskiej na północnym Mazowszu*, m-pis dysertacji w Instytucie Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego.
Andrzejowski, Prochowicz, R., Rakowski, T.
2008 *Brooches Type Gródek 47 and their Dating*, [w:] B. Niezabitowska-Wiśniewska et alii (red.), *The Turbulent Ep-*

²² Spław i żegluga na Narwi wielokrotnie przypominała była przy okazji dawnych opisów geograficznych Mazowsza. W 2. połowie XV wieku u Jana Długosza (1867, s. 31) czytamy: *Od północy zaś wpadają do Wisły rzeki następujące: Pierwsza z nich jest Narew (...). Woda jej (...) tę ma osobliwość (...), że jej gady jadowite znieść nie mogą (...), które do tratw przyćpione spokojnie czas długi się ukrywają, jak tylko zaś do Narwi się przybliżą, natychmiast z sykiem cofają się, stroniąc od jej wód, jakoby zgubnych dla siebie, i od statków żeglownych pierzchają (...)* [http://www.pbi.edu.pl/book_reader.php?p=43577&s=1; dostęp 03.2015]. Cztery lata później Aleksander Połujński (1854, s. 349, 359) pisał zaś: *Najważniejszą po Niemnie [w Guberni Augustowskiej – T.R.] jest rzeka Narew, która od miasta Tykocina, w powiecie Łomżyńskim położonego, jest do wszelkiego spławu przydatną i przepłynąwszy powiat Łomżyński, wchodzi do guberni Płockiej*. O tym, że rzeka ta długo oferowała lepsze warunki transportu niż drogi lądowe świadczy fakt, że statki parowe kursowały regularnie na dolnej Narwi jeszcze w czasie I Wojny Światowej (B. Gilejko 1975, s. 219–220).

²³ Badania PMA prowadzone od 2002 roku przez J. Andrzejowskiego, a następnie R. Prochowicza dowodzą istnienia w tej okolicy zwarte-

go, nieznanego wcześniej osadnictwa, m.in. w okolicach Przeradowa, Magnuszewa Dużego i Małego, Orzyca i Szelkowa (R. Prochowicz 2006; por. T. Dąbrowska 2008, mapa 1 i 2).

²⁴ Na temat granic Swebii w ujęciu Tacyta zob. J. Kolendo 1998.

och. *New Materials from the Late Roman Period and the Migration Period*, vol. I, Monumenta Studia Gothica V, Lublin, s. 39–61.

Balcerzak, M.

2014 *Zarys pradziejów ziem położonych między Narwią a Orztem*, [w:] *Z kart naszej historii – dzieje ziem nad- orzańskich*, Troszyn, s. 5–20.

Czarnecka, K.

2007 *Oblin. Ein Gräberfeld der Przeworsk-Kultur in Südmasowien*, Monumenta Archaeologica Barbarica XIII, Warszawa.

Dąbrowska, T.

1988 *Wczesne fazy kultury przeworskiej. Chronologia – zasięg – powiązania*, Warszawa.

1997 *Kamieńczyk. Ein Gräberfeld der Przeworsk-Kultur in Ostmasowien*, Monumenta Archaeologica Barbarica III, Kraków.

2008 *Młodszy okres przedrzymski na Mazowszu i zachodnim Podlasiu*, MSiW VII.

Długosz, J.

1867 *Dziejów polskich ksiąg dwanaście*, t. I–IV (przeł. K. Mecherzyński), Kraków.

Gilejko, B.

1975 *Szkice z życia Pułtusa w latach 1907–1939*, [w:] J. Antoniewicz, A. Gieysztor, S. Kotarski (red.), *Pułusk. Studia i materiały z dziejów miasta i regionu*, t. II, Warszawa, s. 213–240.

Godłowski, K.

1985 *Przemiany kulturowe i osadnicze w południowej i środkowej Polsce w młodszym okresie przedrzymskim i w okresie wpływów rzymskich*, Wrocław.

Jakimowicz, R.

1929 *Sprawozdanie z działalności Państwowego Konserwatora Zabytków Przedhistorycznych okręgu warszawskiego za lata 1924–1926*, WA X, s. 271–280.

Jurga, T., Karbowski, W.

1987 *Armia „Modlin” 1939*, Warszawa.

Juszkiewicz, R.

1992 *Walki o przedmościa. Różan, Pułtusk, Płock 1939*, Warszawa.

Kolendo, J.

1998 *Zróżnicowanie ludów Germanii w świetle analizy dzieł Tacyty*, [w:] J. Kolendo, *Świat antyczny i Barbarzyńcy. Teksty, zabytki, refleksja nad przeszłością*, t. I (red. A. Bursche, R. Chowaniec, W. Nowakowski), Instytut Archeologii, Uniwersytet Warszawski, seria podręczników I, Warszawa, s. 57–64.

Kozłowski, S. K.

2007 *Stefan Krukowski. Narodziny Giganta*, Warszawa.

Liana, T.

1970 *Chronologia względna kultury przeworskiej we wczesnym okresie rzymskim*, WA XXXV/4, s. 429–487.

Niewęglowski, A.

1966 *Z badań nad osadnictwem w okresach późno lateńskim i rzymskim na Mazowszu. Studium metodyczne*, Wrocław.

Okulicz, J.

1970 *Studia nad przemianami kulturowymi i osadniczymi w okresie rzymskim na Pomorzu Wschodnim, Mazowszu i Podlasiu*, APolski XV, s. 419–497.

Połujński, A.

1854 *Opisanie lasów Królestwa Polskiego i gubernij zachodnich Cesarstwa Rosyjskiego pod względem historycznym, statystycznym i gospodarczym*, t. I, Warszawa.

Prochowicz, R.

1998 *Wielokulturowe stan. IV w Tomaszach, gm. Czerwin, woj. ostrołęckie – problem przynależności kulturowej i chronologicznych granic użytkowania*, m-pis pracy magisterskiej w Instytucie Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego.

2006 *Osada w Przeradowie*, „Archeologia Żywa” 4 [34] (2005/2006), s. 16–18.

Prochowicz, R., Rakowski, T.

2013 *Nowe stanowisko kultury wielbarskiej na północnym Mazowszu*, WA LXIV, s. 198–209.

Przewoźna-Armon, K.

1984 *Osada z młodszego okresu przedrzymskiego w Kuninie, woj. Ostrołęka*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici”, Archeologia VII (1983), s. 87–110.

Prószyński, Z.

1947 *Cmentarzysko z okresu rzymskiego w Goworowie w pow. ostrołęckim*, PArch. VII, s. 307–308.

TRACES OF A PRZEWORSK CULTURE CEMETERY AT CHEŁSTY ON THE NAREW RIVER

SUMMARY

The Iron Age Department of the State Archaeological Museum has in its keeping a small carton of a few dozen pottery fragments, provenanced until recently to the locality ‘Chełchy’ (earlier: Chełsty), on the Narew River near Różan. Among the sherds were found two early (old?) handwritten labels (Fig. 1b): an apparently older one, written by S. Krukowski on 25 May 1925, with the placename ‘Chełsty’, near Różan in Ostrołęka County, and some details: ‘sand dune, to the south-east of the village’. The other, later, label by an unknown author,

records the name of the locality incorrectly as 'Chelchy'. This label was the cause of subsequent problems in locating the site. The placename provided by the earlier of these two labels agrees both with the geographical and topographical situation of the area around the village Chelsty on the Narew River.

The pottery assemblage comprises fragments belonging to at least eleven vessels which have analogy to the funeral pottery of the Przeworsk Culture known from phases B1 and B2 of the Early Roman Period (Fig. 2 & 3). Vessels of a similar form and decoration were recorded in cemeteries in Mazowsze e.g., at Kamieńczyk, Wyszaków County, at Nadkole, Węgrów County, and at Oblin, Garwolin County (Fig. 4 & 5). The presence of some fragments of heavily burnt and distorted vessels (Fig. 6) lend additional support to the interpretation of the pottery collection from Chelsty as finds from a Przeworsk Culture cemetery.

During an inspection made in the area around Chelsty in 2015 an oral information was obtained from one of the oldest inhabitants

of the village that, some decades earlier the local people used to see some dug up 'crops with ashes' in a wood near the village. This however, had been quite a long time back and the narrator had never seen the urns. The spot indicated by the village inhabitants lies on a relic of a sand dune overgrown with a coniferous forest. In its central area there is a large and deep hollow, the remains of trenches which had destroyed almost the entire surface of the dune (Fig. 8 & 9). The damage presumably was caused by military activity during World War II.

The pottery assemblage now in the State Archaeological Museum in Warsaw is at present the only piece of information about a cemetery of the Przeworsk Culture, presumably small and dating to the Early Roman Period, situated on an elevation near to the now defunct river channel of the Narew and the village of Chelsty, commune Różan, in Maków Mazowiecki County (Fig. 7).

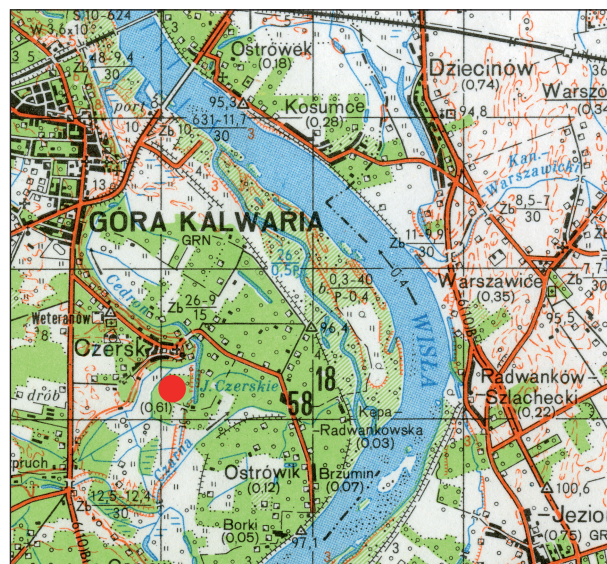
tłum. A. Kinecka

Katarzyna Watemborska-Rakowska

POCHÓWEK RODZINNY Z CMĘTARZYSKA KULTURY PRZEWORSKIEJ W CZERSKU NA URZECZU

Cmentarzysko kultury przeworskiej w Czersku położone jest około 40 km na południe od Warszawy¹, na wyższej równinie zalewowej lewego brzegu Wisły. Stanowisko posadowione jest na niewielkim wyniesieniu będącym pozostałością piaszczystej mady u podnóża wysokiej skarpy rzeki² (Ryc. 1). Podczas prac wykopaliskowych prowadzonych tu przez Państwowe Muzeum Archeologiczne od 2008 roku przebadano dotychczas 2200 m² powierzchni, odkrywając 223 obiekty – 170 grobów jamowych i popielnicowych kultury przeworskiej i 53 obiekty osadowe kultury łużyckiej. Stanowisko jest silnie zniszczone wskutek regularnie prowadzonych prac rolnych. Groby kultury przeworskiej odsłaniany stosunkowo płytko, ok. 20–30 cm pod powierzchnią, w niektórych wypadkach, zwłaszcza w północnej części nekropoli, rozwleczone przez pług pozostałości wypełnisk jam grobowych rejestrowano już w warstwie ziemi ornej.

Najstarsze groby kultury przeworskiej datować można na fazę A₂, najpóźniejszy dotychczas odkryty – na fazę C_{1a}. Obrazek pogrzebowy na cmentarzysku w Czersku jest typowy dla kultury przeworskiej. W okresie przedrzymskim są to duże owalne lub prostokątne jamy grobów popielnicowych lub bezpopielnicowych, niekiedy z warstwą potłuczonych naczyń na dnie jam. W okresie wpływów rzymskich dość licz-

Ryc. 1. C z e r s k, pow. piaseczyński, stan. 64. Lokalizacja cmentarzyska

Fig. 1. C z e r s k, Piaseczno County, site 64. Location of the cemetery

ne rejestrowane są czarne, ornamentowane popielnice, także trójuche z ornamentem strefowym typowe dla cmentarzysk wschodniej strefy kultury przeworskiej. Ciekawym elementem obrządku pogrzebowego na cmentarzysku w Czersku jest nakrywanie popielnic dużymi naczyniami lub fragmentami naczyń grubej roboty o chropowaconych powierzchniach. Także w kilku wypadkach zarejestrowano wkopywanie popielnic z okresu wpływów rzymskich w jamy grobów z okresu przedrzymskiego. Mimo, że badania wykopaliskowe nie zostały jeszcze zakończone a przebadano prawdopodobnie dopiero połowę cmentarzyska, to zauważyć można dość dużą liczbę grobów z bronią (około 7 grobów zawierało elementy mieczy). Na uwagę zasługują także przedmioty importowane, takie jak np. zapinka typu Exner 32 czy brązowy uchwyt lusterka celtyckiego, a także materiały spotykane rzadko, np. zapinka typu

¹ Gm. Góra Kalwaria, pow. piaseczyński, woj. mazowieckie. Na temat regionu określanego jako Urzecz zob. Ł. M. Stanaśzek 2014.

² Stanowisko zostało odkryte przypadkowo i zgłoszone do Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie w 2007 roku. W kwietniu 2008 roku pracownicy Działu Epoki Żelaza przeprowadzili prospekcję terenową i sondażowe badania na wskazanym miejscu, określili znalezione luźno zabytki ceramiczne na pochodzące z okresu rzymskiego materiały kultury przeworskiej. Od 2008 roku na cmentarzysku w Czersku prowadzone są systematyczne badania wykopaliskowe (inw. PMA IV/10485).

WYKAZ SKRÓTÓW TYTUŁÓW CZASOPISM I WYDAWNICTW WIELOTOMOWYCH

ABBREVIATIONS OF PERIODICALS' AND SERIAL PUBLICATIONS' TITLES

AAC	– „Acta Archaeologica Carpathica”, Kraków
AAHung.	– „Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae”, Budapest
AFB	– „Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege”, Berlin (Stuttgart)
Amtl. Ber.	– „Amtlicher Bericht über die Verwaltung der naturgeschichtlichen, vorgeschichtlichen und volkskundlichen Sammlungen des Westpreußischen Provinzial-Museums für das Jahr...”, (później: „Amtlicher Bericht über die Verwaltung der naturhistorischen, archaeologischen und ethnologischen Sammlungen des Westpreußischen Provinzial-Museums für das Jahr...” oraz „Amtlicher Bericht über die Verwaltung der naturgeschichtlichen, vorgeschichtlichen und volkskundlichen Sammlungen des Westpreußischen Provinzial-Museums für das Jahr...”), Danzig
APolski	– „Archeologia Polski”, Warszawa
APS	– „Archeologia Polski Środkowoschodniej”, Lublin (wcześniej: Lublin-Chełm-Zamość)
AR	– „Archeologické rozhledy”, Praha
B.A.R. Int. Series	– British Archaeological Reports, International Series, Oxford
BerRGK	– „Bericht der Römisch-Germanischen Kommission”, Frankfurt a.M.-Berlin
BJahr.	– „Bonner Jahrbücher”, Köln/Bonn
BMJ	– „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg-Vorpommern”, Lübstorf (wcześniej: „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg. Jahrbuch ...”, Schwerin/Rostock/Berlin)
CRFB	– Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum
FAP	– „Fontes Archaeologici Posnanienses” (wcześniej: „Fontes Praehistorici”), Poznań
Inf.Arch.	– „Informator Archeologiczny. Badania rok ...”, Warszawa
InvArch.	– „Inventaria Archaeologica, Pologne”, Warszawa-Łódź
JmV	– „Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte”, Halle/Saale
JRGZM	– „Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz”, Mainz
KHKM	– „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, Warszawa
KSIA	– Kratkie soobšeniâ Instituta arheologii Akademii nauk SSSR (Краткие сообщения Института археологии Академии наук СССР), Moskva
MIA	– Materialy i issledovaniâ po arheologii SSSR (Материалы и исследования по археологии СССР), Moskva
MatArch.	– „Materiały Archeologiczne”, Kraków
MS	– „Materiały Starożytne”, Warszawa
MSiW	– „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne”, Warszawa
MSROA	– „Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego”, Rzeszów-Krosno-Sandomierz-Tarnów (-Przemysł/Tarnobrzeg)
MZP	– „Materiały Zachodniopomorskie”, Szczecin
PA	– „Památky archeologické” (wcześniej: „Památky archeologické a místopisné”), Praha
PArch.	– „Przegląd Archeologiczny”, Poznań
PMMAE	– „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna”, Łódź
PomAnt	– „Pomorania Antiqua”, Gdańsk
Prahistoria ziem polskich	– <i>Prahistoria ziem polskich</i> , tom I: <i>Paleolit i mezolit</i> (red. W. Chmielewski, W. Hensel), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975; tom II: <i>Neolit</i> (red. W. Hensel, T. Wiślański), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979; tom III: <i>Wczesna epoka brązu</i> (red. A. Gardawski, J. Kowalczyk), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1978; tom IV: <i>Od środkowej epoki brązu do środkowego okresu lateńskiego</i> (red. J. Dąbrowski, Z. Rajewski), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979; tom V: <i>Późny okres lateński i okres rzymski</i> (red. J. Wielowiejski), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1981
Prussia	– „Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia” (później: „Prussia. Zeitschrift für Heimatkunde”), Königsberg.
PZ	– „Praehistorische Zeitschrift”, Berlin-New York
RArch.	– „Recherches Archéologiques”, Kraków
RB	– „Rocznik Białostocki”, Białystok
RO	– „Rocznik Olsztyński”, Olsztyn
RosArh.	– „Rossijskaâ arheologią” (Российская археология), Moskva
SJahr.	– „Saalburg Jahrbuch”, Berlin-New York
SLA	– „Slovenská archeológia”, Bratislava
SovArh.	– „Sovetskaâ arheologią” (Советская археология), Moskva
SprArch.	– „Sprawozdania Archeologiczne”, Kraków
SprPMA	– „Sprawozdania P.M.A.”, Warszawa
WA	– „Wiadomości Archeologiczne”, Warszawa
ZfE	– „Zeitschrift für Ethnologie”, Berlin
ZNUJ	– „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, Kraków
ZOW	– „Z otchłani wieków”, Warszawa

Sprzedaż / Retail:
Długa 52 (Arsenał), 00-241 Warszawa

Sprzedaż wysyłkowa / Mail order:
tel./phone: +48 22 5044 872, +48 22 5044 873
e-mail: wydawnictwapma@pma.pl

Państwowe Muzeum Archeologiczne. Warszawa 2014. Wydanie I. Nakład 300 egz.
Druk i oprawa: DRUKARNIA Janusz Bieszczad, ul. Moszczenicka 2, 03-660 Warszawa